

НЕДОВ С. Л.,

заслужений юрист України, кандидат
юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.33>**МЕТА ПОКАРАННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

У статті автором проаналізовані підходи вітчизняних та зарубіжних учених, а також нормативно-правові акти у відповідній сфері, що дозволили охарактеризувати поняття покарання в кримінальному праві України, а також за допомогою короткої характеристики його ознак, а також різноманіття інтерпретацій визначення мети покарання встановити її зміст і надати власне, авторське визначення.

Автором аргументовано позицію про те, що в умовах стрімкого утвердження демократичних цінностей у суспільстві та трансформації правової системи України за європейським зразком, питання визначення мети покарання крізь призму нормативно-правових актів, а також з урахуванням напрацювань учених є надзвичайно важливим.

У статті підтримується думка про те, що з радянських часів метою покарання було визначено лише нанесення шкоди правам і свободам людини і громадянина, що вчинили правопорушення і були покарані, не рідкими були практики примусового залучення до надмірно важких фізичних робіт й інші форми нелюдського або такого, що принижує гідність поводження із особами.

Доведено на підставі нормативно-правових актів, що правова система України за основу функціонування визначає принципи гуманності, демократичності й правової державності, що логічно обумовлюють забезпечення прав і свобод людини і громадянина, убезпечення кожного від соціально небезпечних осіб, а також від посягання на їх права. У той же час, одним із пріоритетних питань є визначення механізмів справедливості визначення покарання, а також його відбування.

Обґрунтовано, що метою покарання є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, безпеки суспільства та держави у спосіб застосування до покараної особи певного кола соціальних (правових, економічних та інших законних) обмежень що продемонструють неприйнятність певного типу протиправної поведінки в суспільстві та створять обставини за яких у подальшому особа з меншою вірогідністю вчинила б протиправне діяння.

Ключові слова: покарання, право, мета, кримінальна політика, сутність поняття, ознаки.

Nedov S. L. Purpose of punishment in the criminal law system of Ukraine

In the article the author analyzes the approaches of domestic and foreign scholars, as well as regulations in the relevant field, which allowed to characterize the concept of punishment in criminal law of Ukraine, as well as with a brief description of its features and a variety of interpretations to determine the purpose of punishment. provide your own, author's definition.

The author argues that in the conditions of rapid establishment of democratic values in society and transformation of the legal system of Ukraine according to the European

model, the issue of determining the purpose of punishment through the prism of regulations, as well as the achievements of scientists is extremely important.

The article supports the view that since Soviet times, the purpose of punishment has been defined only to harm the rights and freedoms of man and citizen who have committed and been punished, it is not uncommon to engage in excessive physical labor and other forms of inhuman or degrading treatment, which degrades the dignity of treatment of persons.

It is proved on the basis of normative legal acts that the legal system of Ukraine determines the principles of humanity, democracy and legal statehood as the basis of functioning, which logically determine the provision of human and civil rights and freedoms, protection of everyone from socially dangerous persons and encroachment on their rights. At the same time, one of the priority issues is to determine the mechanisms of fairness of sentencing, as well as its serving.

It is substantiated that the purpose of punishment is to ensure the rights and freedoms of man and citizen, security of society and the state by applying to the punished person a range of social (legal, economic and other legal) restrictions that demonstrate the unacceptability of certain types of illegal behavior in society. In the future, the person is less likely to commit an illegal act.

Key words: *punishment, law, purpose, criminal policy, essence of concept, signs.*

Актуальність тематики. Юридична система сьогодення є наслідком багаторічних напрацювань у галузі права, а сформований у свідомості цивілізаційний вибір громадян української нації, щодо спрямованості в бік євроінтеграції держави та демократизації суспільних процесів забезпечує подальший сталий розвиток свідомості громадян і правової системи.

Серед всіх галузей права, однією з найбільш важливих і суттєво значущих для суспільства виступає кримінальне право України, оскільки із всього переліку юридичних інституцій саме кримінальне право визначає перелік суспільно небезпечних діянь, що вважаються в державі злочинами, а також встановлює основні (фундаментальні) категорії в даній галузі такі як вина, кримінальне правопорушення, сукупність злочинів, повторність, а також один із найбільш важливих – покарання.

На нашу думку, саме така категорія як покарання визначальна у функціонуванні відповідного інституту, а її змістовне наповнення та структурні елементи відіграють найбільш важливу роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. Усвідомлюючи зміст та сутність покарання, нами пропонується також дослідити його мету і завдання.

Інститут покарання неодноразово досліджувався багатьма вітчизняними і зарубіжними ученими, це питання перебуває під гострою увагою науковців і мислителів ще з античних часів. Серед науковців значних успіхів у дослідженні відповідного інституту, на нашу думку досягли: Бажанов М., Беляєв Н., Зубкова В., Карпець І., Курінов Б., Курляндський В., Ной І., Орлов В., Полубінська С., Рейтборг А., Шаргородський М., Шестаков Д. та багато інших, проте з урахуванням стрімкого розвитку українського суспільства та демократизації державних процесів крізь призму європейських цінностей дана категорія потребує подальшого опрацювання та додаткового аналізу окремих її складових.

Метою статті є дослідження мети покарання в системі кримінального права України. В свою чергу, **завданнями** є: 1. З'ясування поняття покарання, характеристика сталих загальноправових підходів до його визначення; 2. Аналіз мети покарання відповідно до законодавства України та крізь призму наукових досліджень.

Об'єктом статті виступають суспільні відносини, в сфері забезпечення функціонування та розвитку кримінально-правової політики держави.

Предметом дослідження є мета покарання в системі кримінального права України.

Виклад основного матеріалу статті. Поступове зростання кількості протиправних діянь окремими членами суспільства, а також демократизація суспільних процесів зумов-

люють необхідність систематичного аналізу сталих у теорії кримінального права положень щодо визначення покарання зокрема. Характеристика такого поняття, в свою чергу дасть логічні підстави дослідження мети і завдання покарання.

Основним завданням Кримінального кодексу України відповідно до статті 1 є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Саме для здійснення цього завдання діючий кодекс встановлює підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили [1]. Саме ці положення законодавства України чітко встановлюють взаємопов'язаність фундаментальних основ кримінально-правового інституту та вказують на необхідність деталізації мети і завдання покарання, відмежування її від інших важливих суміжних категорій.

Так, в науковій спільноті, наприклад В. Шаблистий підтримує позицію, що кара є невід'ємною сутністю покарання, яке має певну функцію – не дати можливості засудженому вчинити новий злочин, тобто є передумовою для досягнення такої мети покарання, як запобігання злочинам [2, с. 100].

Д. Азаров, В. Грищук вважають покарання заходом державного примусу, що застосовується тільки судовою владою до осіб, які вчинили злочин. Покарання виражає негативну оцінку злочинця і його діяння державою, полягає в позбавленні злочинця належних йому благ. Покарання має на меті попередження вчинення нових злочинів з боку осіб, які їх вчинили, та інших нестійких членів суспільства [3, с. 6–7]. В контексті даного дослідження, на нашу думку слід погодитись із таким визначенням, оскільки сутність і зміст покарання все ж визначається кримінально-правовим законодавством, що складається із кримінального закону, кримінального процесуального закону, законодавства про відбування покарання та інших.

Більш чітко зрозуміти мету і визначити завдання покарання може дозволити вказання на його ознаки.

Так, в більшості сучасних підручників з кримінального права покарання характеризується як захід державного примусу, що застосовується незалежно від волі особи. Вказаний захід полягає в передбаченому законом обмеженні чи позбавленні прав і свобод засудженого. Може призначатися лише за вчинене діяння, що визначене кримінальним законом як злочин. Лише за обвинувальним вироком, що встановлюється від імені держави, призначається лише судом. Покарання завжди носить особистий характер [4, с. 159].

Водночас, із наведеного стає зрозумілим, що в мету покарання включається необхідність обмеження певного кола прав особи за вчинення нею протиправного (у даному випадку кримінально караного) діяння, що здійснюється уповноваженим на це органом влади (судом) та має чітко встановлену форму – вирок.

Водночас, один із елементів мети, що полягає в досягненні ресоціалізаційного характеру покарання відображає елемент боротьби (або ж запобігання) зі злочинністю в Україні.

Проте, В. Топчій та Г. Дідківська звертають увагу на те, що застосування покарання, його вплив на ситуацію із злочинністю в країні не треба переоцінювати та чекати від нього вирішення всіх проблем, які виникають у ході боротьби зі злочинністю. Але не треба й недооцінювати покарання як метод впливу на злочинність. Саме шляхом застосування справедливого, невідворотного і своєчасного покарання держава стримує злочинність [5, с. 260].

Тобто, наведене дає підстави стверджувати про те, що невід'ємною складовою мети покарання та одним із її завдань є забезпечення ресоціалізації, перевиховання та проведення роз'яснювальної роботи щодо неприпустимості повторення таких неправомірних вчинків для покараної особи.

У той же час, звертаючи увагу на загальну сутність мети покарання – обмеження покараного у реалізації певного кола соціальних прав (або ж покладання на нього додаткових обов'язків) не можливо визначити ресоціалізацію більш пріоритетною.

У контексті наркотичних злочинів А. Музика та О. Горох зазначають, що застосування лише одних кримінально-правових заходів, спрямованих проти незаконного обігу наркотиків і поширення наркоманії, навіть найбільш суворих, не дають бажаного результату, якщо вони не підкріплені активними зусиллями з профілактики зловживанню наркотиків (у тому числі з антинаркотичної пропаганди) [6].

Крім цього, на підтвердження наведеної позиції також висловився О. Литвинов, котрий стверджує, що згідно з утилітарними теоріями покарання, насамперед, має завданням запобігати вчиненню злочинів як з боку засудженого, так й інших членів суспільства (*punitur ne fessetur*), а також виправлення злочинця [7, с. 271].

Поряд із цим, дуже влучним є висловлювання А. фон Хірша, котрий узагальнює аргументи щодо мети покарання таким чином: якщо дотримуватися концепції виправної мети покарання, то особі за вчинення відносно тяжких злочинів може призначатися відносно м'яке покарання за тієї умови, що вона сприйматиметься такою, яка з невисокою імовірністю вчинить новий злочин. У контексті концепції, згідно з якою особі має бути призначене покарання, що є пропорційним ступеню тяжкості злочину, то її недоліком називають те, що під час призначення пропорційного покарання особа буде продовжувати його відбувати навіть тоді, коли вона вже виправилась [8].

Саме це й підтверджує необхідність зазначення серед основних елементів мети покарання, перш за все, співмірності вчиненого самому покаранню, а також обрання такої форми й обсягу покарання, що найбільш вдало дозволить забезпечити не тільки пропорційне обмеження прав і свобод покараного, а й уможливити його ресоціалізацію.

Аргументує наведену позицію, також і чинне законодавство, а саме Кримінальний кодекс України, де у частині другій статті 50 сформульовано цілі покарання: «Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами» [1].

Вітчизняний академік О. М. Костенко, досліджуючи питання ролі покарання у протидії злочинності, а отже, і пов'язаного із ним питання критерію, який має покладатися в основу визначення виду та розміру покарання, вказує на те, що необхідним є справедливе покарання. Водночас вчений зауважує, що в сучасних умовах поняття справедливості покарання модифікується в межах від принципу таліону до принципу адекватності та визначається двома чинниками: соціальною природою суспільства і станом соціальної, зокрема правової, культури людей, які її складають. Розвиток суспільства визначає еволюцію поняття справедливості покарання: від справедливості, заснованої на критерії таліону, – до справедливості, заснованої на критерії адекватності [9].

Узагальнюючи наведені позиції стосовно вказаного поняття мети, на нашу думку слід зазначити, що вона характеризується багатоаспектністю елементів котрі перш за все, мають кінцевою ціллю забезпечення прав і свобод людини і громадянина (як покараного, так й інших громадян).

Висновки. Отже, проаналізовані підходи вітчизняних та зарубіжних учених, а також нормативно-правові акти у відповідній сфері дозволили охарактеризувати кожне завдання дослідження та досягнути його мети, що уможливило підсумовування окремих теоретичних положень в контексті дослідження, а саме:

1. В умовах стрімкого утвердження демократичних цінностей у суспільстві та трансформації правової системи України за європейським зразком, питання визначення мети покарання крізь призму нормативно-правових актів, а також з урахуванням напрацьованих учених є надзвичайно важливим.

2. Нами підтримується думка про те, що з радянських часів метою покарання було визначено лише нанесення шкоди правам і свободам людини і громадянина, що вчинили правопорушення і були покарані, не рідкими були практики примусового залучення до надмірно важких фізичних робіт й інші форми нелюдського або такого, що принижує гідність поводження із особами.

3. Правова система України за основу функціонування визначає принципи гуманності, демократичності й правової державності, що логічно обумовлюють забезпечення прав і свобод людини і громадянина, убезпечення кожного від соціально небезпечних осіб, а також від посягання на їх права. У той же час, одним із пріоритетних питань є визначення механізмів справедливості визначення покарання, а також його відбування.

4. Таким чином, ми вважаємо, що метою покарання є забезпечення прав і свобод людини і громадянина, безпеки суспільства та держави у спосіб застосування до покараної особи певного кола соціальних (правових, економічних та інших законних) обмежень що продемонструють неприйнятність певного типу протиправної поведінки в суспільстві та створять обставини за яких у подальшому особа з меншою вірогідністю вчинила б протиправне діяння.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25, стаття 131.
2. Кримінально-виконавче право: практикум : навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д. ю. н., доц. В. В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро, 2018. 180 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, В. В. Чернея. Київ, 2016. 1064 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник (2-ге вид., перероб. і доповн.). Київ, 2005. 480 с.
5. Топчій В. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навчальний посібник у схемах / В. В. Топчій, Г. В. Дідківська, Т. О. Мудряк. Держ. фіскальна служба України, Ун-т ДФС України, Союз юристів України ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Вінниця, 2019. 344 с.
6. Музика А. А., Горох О. П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. Київ, 2012. 404 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків, 2020. 428 с.
8. Von Hirsch A. Recent trends in American criminal sentencing theory. *Maryland Law Review*. Volume 42, Issue 1. – С. 6–36. – URL: <http://digitalcommons.law.umaryland.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2534&context=mlr>
9. Костенко А. Уголовное наказание в системе средств противодействия преступности. *Право Украины*. № 9–10. 2012. – С. 206.

